

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПРИВАТНОГО ПРАВА
І ПІДПРИЄМНИЦТВА ІМЕНІ АКАДЕМІКА Ф. Г. БУРЧАКА

В. О. Хоменко

**ПРИПИНЕННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ
ТОВАРИСТВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ
УКРАЇНИ**

Монографія

Харків
«Право»
2019

Рекомендовано до друку вченою радою Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України (протокол № 10 від 23 жовтня 2019 р.)

Рецензенти:

А. С. Довгерт – член-кореспондент Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародного приватного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, заслужений юрист України;

Н. С. Кузнєцова – віце-президент Національної академії правових наук України – керівник Київського регіонального центру, академік Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, заслужений діяч науки і техніки України;

В. Л. Яроцький – член-кореспондент Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Хоменко В. О.

Х76 Припинення господарських товариств у цивільному праві України : монографія / В. О. Хоменко. – Харків : Право, 2019. – 256 с.

ISBN 978-966-937-818-7

У монографії за результатами комплексного дослідження проблем правового регулювання припинення господарських товариств досліджено генезу правового регулювання припинення юридичних осіб та загальні положення про припинення господарських товариств у цивільному законодавстві України; визначено правову природу ліквідації, реорганізації та інших форм (видів) припинення господарських товариств. Звернуто увагу на актуальні проблеми правозастосовної практики припинення господарських товариств – особливості прийняття рішення про припинення господарського товариства; способи захисту, що можуть бути наслідком припинення господарського товариства; правосуб'єктність господарського товариства, щодо якого прийнято рішення про його припинення. Детально проаналізовано положення цивільного законодавства України, що регулюють припинення господарських товариств, а також Господарського кодексу України, законів України «Про господарські товариства», «Про акціонерні товариства», «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю».

Рекомендовано для науковців, викладачів, практичних працівників, студентів закладів вищої освіти.

УДК 347.72.04(477)(02)

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АМКУ	– Антимонопольний комітет України
ВАСУ	– Вищий адміністративний суд України
ВГСУ	– Вищий господарський суд України
ГК України	– Господарський кодекс України
ГПК України	– Господарський процесуальний кодекс України
ЄДР	– Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань
НКЦПФР	– Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку
ЦК	– Цивільний кодекс
ЦК України	– Цивільний кодекс України
ЦПК України	– Цивільний процесуальний кодекс України

ВСТУП

Господарські товариства займають особливе місце у системі учасників цивільних (корпоративних) правовідносин, що зумовлено, зокрема, їх значною поширеністю. У свою чергу, корпоративне законодавство є однією зі складових вітчизняного законодавства, що потребує перегляду та оновлення у зв'язку із загальним напрямом адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Метою такої адаптації є досягнення відповідності правової системи України *acquis communautaire* з урахуванням критеріїв, що висуваються Європейським Союзом до держав, які мають намір вступити до нього¹.

Зауважимо, що наразі відбулося прийняття низки законодавчих актів – законів України «Про акціонерні товариства» та «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», Кодексу України з процедур банкрутства та внесення змін до законодавчих актів, які регулюють припинення господарських товариств (викладення у новій редакції Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» (виключено ст. 38, якою визначалися підстави припинення юридичних осіб на підставі рішення суду), виключення норм щодо припинення суб'єктів господарювання з Господарського кодексу України та Закону України «Про господарські товариства», постійні зміни, які вносяться до Цивільного кодексу України, Закону України «Про акціонерні товариства» та Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», зокрема включення та виключення терміна «реорганізація» тощо). Водночас зміни, які були внесені до законодавства, є неузгодженими між собою та несистемними.

Проте ці зміни не забезпечили вирішення низки проблемних практичних питань, пов'язаних із припиненням господарських товариств (фактичне припинення господарських товариств, бездіяльність юридичної

¹ Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18 берез. 2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15>.

особи після прийняття рішення про припинення та на інших етапах процедури припинення, момент, до якого можлива відміна рішення про припинення, господарська діяльність юридичної особи після прийняття такого рішення тощо). Спірними у межах досліджуваної проблематики залишаються і такі теоретичні питання: дихотомічний поділ припинення на дві форми – ліквідацію та реорганізацію, підстави наведеного розмежування, правова природа фактичних способів припинення господарських товариств та втрати господарськими товариствами ознак такої організаційно-правової форми юридичної особи тощо.

Окрім аспекти правовідносин припинення господарських товариств розглянуті у дисертаційних дослідженнях Н. В. Щербакової «Правове регулювання злиття та приєднання господарських товариств» (2006), О. В. Титової «Захист майнових інтересів учасників процесу ліквідації на підприємствах» (2006), В. В. Ряботи «Реалізація прав акціонерів при злитті, приєднанні та поглинанні акціонерних товариств в Україні» (2008), О. М. Зубатенко «Припинення суб'єктів господарювання» (2008), Ю. М. Юркевича «Припинення юридичних осіб з правонаступництвом» (2009), П. О. Повара «Правове регулювання ліквідації підприємств в Україні» (2009), Н. І. Шевченко «Правове регулювання припинення господарських товариств шляхом реорганізації» (2012), В. М. Гаврилюк «Правонаступництво при реорганізації юридичних осіб за законодавством України» (2014), Д. В. Жекова «Припинення юридичних осіб за цивільним законодавством України» (2015).

Проте наведені вище дисертаційні дослідження частково втратили свою актуальність, зважаючи на зміни, які відбулися у законодавстві, що регулює припинення господарських товариств, про які йшлося вище.

Інтерес також становить низка фахових праць зарубіжних науковців, зважаючи на подібність окремих юридичних конструкцій, що безпосередньо стосуються досліджуваної проблематики. Йдеться, зокрема, про дисертаційні дослідження Н. О. Юрченко «Захист цивільних прав учасників господарських товариств» (2004), О. В. Ноди «Ліквідація юридичних осіб за законодавством Російської Федерації» (2005), С. С. Дуканова «Цивільно-правове регулювання припинення юридичних осіб у Російській Федерації» (2005), О. І. Агапової «Захист прав кредиторів при реорганізації юридичних осіб» (2007).

Теоретичним підґрунтям дослідження припинення господарських товариств є праці вітчизняних та зарубіжних правників, а саме: О. І. Агапової, А. В. Габова, В. М. Гаврилюк, А. С. Довгерта, С. С. Дуканова, Д. В. Жекова, О. М. Зубатенко, О. О. Кота, Н. С. Кузнецової, І. М. Кучеренко, Р. А. Майданика, О. В. Ноди, П. О. Повара, Є. О. Рябокonia, В. В. Ря-

боти, О. В. Титової, Н. І. Шевченко, Н. В. Щербакової, В. С. Щербини, Ю. М. Юркевича, Н. О. Юрченко, В. Л. Яроцького та ін.

Праці зазначених дослідників заклали підвалини розуміння категорії «припинення юридичної особи» та сформуvalи основні підходи до правового регулювання відповідних відносин. Водночас у національній правовій доктрині спеціальні дослідження, присвячені аналізу припинення господарських товариств, наразі практично відсутні. Наукові публікації, що висвітлюють проблеми припинення окремих організаційно-правових форм господарських товариств чи деякі аспекти правової природи припинення господарських товариств, повною мірою не охоплюють розгляд зазначеної проблематики.

Ця наукова праця присвячена розробці теоретичних засад припинення господарських товариств. За результатами проведеного комплексного аналізу проблем правового регулювання припинення господарських товариств досліджена генеза правового регулювання припинення юридичних осіб та загальні положення про припинення господарських товариств у цивільному законодавстві України; визначена правова природа ліквідації, реорганізації та інших форм (видів) припинення господарських товариств.

Особливу увагу автор приділив актуальним проблемам правозастосовної практики припинення господарських товариств – особливостям рішення про припинення господарського товариства; способам захисту, що можуть мати наслідком припинення господарського товариства; правосуб'єктності господарського товариства, щодо якого прийнято рішення про його припинення.

Метою дослідження є розроблення теоретичних засад припинення господарських товариств та проведення комплексного дослідження проблем правового регулювання припинення господарських товариств.

Запропонована монографія є спробою системно проаналізувати теоретичні засади припинення господарських товариств у цивільному праві України.

РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ ПРИПИНЕННЯ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

1.1. Генеза правового регулювання припинення юридичних осіб

Складно не погодитись із тезою М. Л. Дювернуа, за змістом якої первинним питанням цивілістичних конструкцій має бути поняття про особу¹. У свою чергу, дослідження генези інституту припинення юридичних осіб (порядку, форм та підстав) дозволяє повніше зрозуміти логіку його конструювання, а також з'ясувати причини існування суперечностей, колізій та прогалин чинного законодавства у регулюванні досліджуваних відносин. Як і будь-яке інше правове явище, припинення юридичних осіб ефективніше розглядати у динаміці, а не у статистиці.

Уперше поняття юридичної особи було розроблене середньовічною католицькою церквою з метою задоволення релігійних потреб², водночас створення ідеї юридичної особи як самостійного суб'єкта цивільного права є безумовним надбанням *римського права*. Зауважимо, що у самому Римі така форма союзної організації напрацьовувалася повільно і протягом усієї римської історії³.

У контексті дослідження припинення юридичних осіб необхідно зазначити, що римське право не поділяло цивільно-дієздатних суб'єктів (осіб) на дві категорії: 1) фізичних та 2) юридичних (нефізичних, фік-

¹ Дювернуа Н. Л. Чтения по гражданскому праву / под ред. и с предисл. В. А. Томсинова. М. : Зерцало, 2004. Т. 1: Введение. Учение о лице. С. 237.

² Див.: Сулейменов М. К. Избранные труды по гражданскому праву / науч. ред. В. С. Ем. М. : Статут, 2006. С. 20.

³ Див.: Покровский И. А. История римского права. СПб. : Изд.-торг. дом «Летний сад», 1999. С. 307.

тивних, лише уявних)¹. Наведене обумовлювалось, зокрема, і тим, що існування майна, яке належало місту, колегії, їх боргів, вимог та позовів було очевидним. Визначати їх правоздатність не було потреби, отже, такі утворення у відокремленій сфері цивільних правовідносин функціонували так само, як окремі люди. Для практичних цілей з метою обміну наведена конструкція була задовільною².

Наведене зумовило безсистемність підходів до припинення таких колективних утворень. Так, у юридичній літературі згадується припинення союзів (*collegia*) за рішенням владних органів (на підставі закону)³, а також припинення різного роду колективних утворень (муніципії, різні спілки осіб однієї професії) у разі: досягнення поставленої мети; якщо діяльність набувала незаконного характеру; вибуття всіх членів⁴.

Створення підвалин розуміння юридичної особи у римському праві зумовило впровадження такої юридичної конструкції в обіг європейського права⁵, яким було переосмислено підходи до розуміння юридичної особи та розроблено вчення про її правову природу.

Перші прототипи окремих видів господарських товариств виникли у *період Середньовіччя*. Так, командитні товариства згадуються у підприємницькій діяльності Венеції у 976 р. Однак, на думку А. К. Дживелегова, значне поширення товариств як форми ведення бізнесу відбулось лише у XII ст. В Італії – це каменди, у Венеції – коллеганції. Така форма організації бізнесу дозволяла на той час різним соціальним групам брати участь у морській торгівлі, одержуючи від неї свою частку прибутку, не поділяючи небезпек і труднощів подорожей. Майже одночасно каменди виникли у Франції, Іспанії та на Арабському Сході. У Німеччині каменди з'явилися набагато пізніше, але вже не на основі морської торгівлі, а як інститут уповноважених⁶. Перші спроби законодавчого регулювання товариств (каменд) зустрічаються у фран-

¹ Див.: Дювернуа Н. Л. Чтения по гражданскому праву. Т. 1 : Введение. Учение о лице. С. 242.

² Там само.

³ Див.: Покровский И. А. История римского права. С. 307.

⁴ Див.: Основи римського приватного права : підручник / за заг. ред. В. І. Борисової та Л. М. Баранової. Харків, 2007. С. 117.

⁵ Див.: Покровский И. А. История римского права. С. 307.

⁶ Див.: Корпоративне управління : навч. посіб. / Т. Л. Мостенська, В. О. Новак, М. Г. Луцький, Ю. Г. Симоненко. Київ : Каравела, 2008. С. 23.

цузькому Ордонансі про торгівлю 1673 р., а як самостійні господарюючі суб'єкти командитні товариства згадуються у Торговельному кодексі Франції¹.

Перші згадки про прототипи акціонерних компаній, а саме середньовічні морські товариства та італійські державні кредитні союзи (maone чи montes) датуються 1346 р. Інші середньовічні «корпорації» виникають у Франції та Швеції. Існує і така форма юридичної особи, як просте товариство².

Форма товариства (компанії) з обмеженою відповідальністю була вперше врегульована у Німеччині у 1892 р., згодом – у Франції та в інших західноєвропейських країнах³.

Зауважимо, що наведене формулювання (товариство з обмеженою відповідальністю) не свідчить про тотожне розуміння такої юридичної особи із товариствами з обмеженою відповідальністю за сучасним законодавством України або розумінням компаній з обмеженою відповідальністю у світовій практиці (limited liability company, gesellschaft mit beschränkter haftung), адже із елементами формування капіталу форма тогочасних товариств з обмеженою відповідальністю зберігала певний особистий елемент, що уособлювався більшою мірою в залежності учасників від такого товариства, зокрема і в частині боргових ризиків⁴.

Підстави припинення наведених юридичних осіб суттєво не відрізнялись від підстав припинення колективних утворень за римським правом. Так, у юридичній літературі згадується, що підставами припинення таких підприємницьких об'єднань були вихід та смерть його учасників⁵.

Зазначимо, що середньовічна корпорація стала конкретною історичною моделлю для конструювання теорії фікції⁶, яка, у найбільш загальних рисах, сприймає юридичну особу як акт уяви, що зумовлює існування разом із особами, що дійсно існують, осіб, яких насправді не існує і які є результатом уяви⁷.

¹ Див.: Корпоративне управління : навч. посіб. С. 25.

² Див.: Лукач І. В. Історія становлення корпоративного права в Англії та США. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 2010. №83. С. 44.

³ Див.: Корпоративне управління : навч. посіб. С. 27.

⁴ Там само.

⁵ Див.: Корпоративне управління : навч. посіб. С. 28.

⁶ Див.: Сулейменов М. К. Избранные труды по гражданскому праву. С. 20.

⁷ Див.: Дювернуа Н. Л. Чтения по гражданскому праву. Т. 1 : Введение. Учение о лице. С. 248.

Не вдаючись до детального аналізу теорій юридичної особи, зауважимо, що формування основних підходів до її розуміння здійснювалось протягом усього часу існування юридичних осіб та не є усталеним і у сучасній юридичній науці. У процесі розвитку вчення про юридичну особу були вироблені різні її теорії, зокрема: теорія фікції; теорія цільового майна; теорія інтересу; органічна теорія; теорія соціальної реальності; теорія держави; теорія колективу; теорія директора.

Кожна з наведених теорій ґрунтується на підходах до розуміння юридичної особи, властивих для конкретного історичного періоду та відповідних соціально-економічних умов. Так, теорія держави, теорія колективу та теорія директора є теоріями, розробленими за радянських часів та сконцентрованими на ролі держави, колективу та директора у формуванні волі юридичної особи відповідно.

Усі наведені теорії зазвичай умовно поділяють на дві групи: 1) теорія фікції та теорія юридичної особи, у яких простежується її підтримка (теорія цільового майна; теорія інтересу) та 2) теорії юридичної особи, що визнають реальність юридичної особи як суб'єкта права (органічна теорія; теорія соціальної реальності)¹.

Теорії юридичної особи впливають і на сучасні наукові ідеї щодо припинення юридичних осіб. Так, із позицій теорії фікції обґрунтовується розуміння припинення як особливого виду правовідносин² та застосування доктрини підняття корпоративної вуалі (piercing the corporate veil або lifting the corporate veil)³.

Теорія реального суб'єкта виявляється, наприклад, у розумінні юридичної особи як суб'єкта кримінальної відповідальності, яка може набувати форми ліквідації юридичної особи як санкції⁴.

¹ До другої групи теорій юридичної особи належать теорія директора, теорія колективу та теорія держави, водночас вони дещо втрачають актуальність з огляду на розвиток ринкової економіки.

² Див.: Нода Е. В. Ликвидация юридических лиц по законодательству РФ : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. М., 2005. С. 34–42.

³ Див.: Жорнокуй Ю. М. Доктрина «проникнення за корпоративну вуаль»: світовий досвід та сучасні реалії українського правозастосування. *Форум права*. 2016. №4. С. 128; Карнаух Т. Доктрина «Підняття корпоративної вуалі»: сутність та перспективи застосування в Україні. *Юридична Україна*. 2013. №3. С. 54; Корнилова А. В. К вопросу о применении механизма «проникающей ответственности». *Политика, государство и право*. 2014. №1. URL: <http://politika.snauka.ru/2014/01/1232>.

⁴ Див.: Берзін П. С. Окремі проблеми застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10–11 жовт. 2013 р. / редкол.: В. Я. Тацій, В. І. Борисов та ін. Харків : Право, 2013. С. 157.